УДК 504.54

Н.Ю. Душечкіна

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ПРИРОДООХОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛАНДШАФТНИХ ЕКОСИСТЕМ

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анотація

В статті розглянуто принципи та методи природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем, які слугують методологічною основою дослідження природоохоронних територій і за якими визначається можливість створення заповідних об'єктів різних категорій.

Ключові слова: принципи, методи, природоохоронний потенціал, ландшафтні екосистеми, природоохоронні території.

Abstract

The article considers the principles and methods of nature protection potential of landscape ecosystems, which serve as a methodological basis for the study of protected areas and which determine the possibility of creating protected areas of different categories.

Keywords: principles, methods, nature protection potential, landscape ecosystems, nature protection territories.

Вступ

Тенденції розвитку регіональної екомережі вимагають більшої уваги до комплексних ландшафтно-екологічних досліджень її потенційних природоохоронних об'єктів, які передбачають детальний просторовий аналіз території за результатами експедиційних досліджень і є основою для всебічної ландшафтно-екологічної оцінки передбачуваних природоохоронних територій.

Метою роботи є обгрунтування принципів та методів природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем Центрального Побужжя.

Результати дослідження

Методологічну основу аналізу природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем складає сукупність наукових підходів: ландшафтного (геосистемного), екологічного, басейново-територіального, ландшафтно-геохімічного, ландшафтно-екологічного, за якими визначається можливість створення заповідних об'єктів різних категорій.

Відповідно до цих підходів можна сформулювати для практичних цілей принципи природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем: стадійності, територіальної диференціації, оптимальності, системності, ієрархічності, генетичності, поляризованості, екологічної та функціонально-ландшафтної різноманітності, ландшафтної репрезентативності, буферності, цілісності [1]. Вихідними положеннями при формулюванні принципів природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем були уявлення про заповідну територію та процес її створення як особливий вид проектування, викладені в роботах Б. Родомана, Л. Мілкіної, В. Давидчука, Ю. Ісакова, А. Ісаченко, О. Чибільова [4].

Принцип стадійності у збереженні природних екосистем полягає в диференційованому підході до їхньої охорони і відтворення на різних етапах взаємодії. Його можна застосувати при вирішенні питань охорони ландшафтних екосистем від забруднення та оцінюванні допустимих норм порушення екологічної рівноваги.

Принцип територіальної диференціації потенціалу ландшафтних екосистем означає урахування ступеня впливу регіональних чинників на їх природоохоронну цінність. Застосування цього принципу дає змогу:

– вибудувати систему природоохоронних заходів;

– користуватися методом порівняння при вивченні аналогічних регіонів;

– застосовувати методи картографування і статистики для кількісного вимірювання перетворень природи окремих регіонів.

Принцип оптимальності регулює співвідношення антропогенних змін навколишнього

середовища. Під ними слід розуміти такий обмін речовин між виробництвом і навколишнім природним середовищем, який здійснюється для задоволення потреб суспільства в природних ресурсах за умови раціонального розподілу і використання природних ресурсів та збереження задовільного стану навколишнього природного середовища.

Принцип системності. Охорона та використання будь-якого компонента ландшафту відбуваються при умові охорони більш складних територіальних природних комплексів. Об'єктом оптимізації є природні комплекси різного рангу, з врахуванням парагенетичних та парадинамічних зв'язків – урочища, місцевості, басейни водотоків тощо.

Принцип ієрархічності. При розробці природоохоронних проектів беруться до уваги різні рівні організації екосистем, їх ієрархічність.

Принцип генетичності. При визначенні потенціалу ландшафтних екосистем враховується історія становлення та розвитку ландшафту, його природний потенціал та потенціал, що сформувався в результаті господарської діяльності.

Принцип поляризованості. Території інтенсивного використання повинні бути максимально віддалені від природоохоронних територій. Особлива увага приділяється створенню в просторовій структурі потенційного ландшафту, буферних ділянок між зонами інтенсивного використання та екологічної рівноваги.

Принцип екологічної різноманітності. Природоохоронна функція потенційних ландшафтів передбачає збереження та відновлення ландшафтно-екологічної різноманітності в межах досліджуваної території.

Принцип функціонально-ландшафтної різноманітності. Власне природоохоронна територія повинна включати екосистеми природоохоронного призначення різних видів (відмінні за ландшафтно-екологічними умовами, режимом охорони та функціональним призначенням), незалежно від об'єкта охорони.

Принцип ландшафтної репрезентативності. У процесі створення заповідних об'єктів особлива увага приділяється ділянкам, які є морфологічно і динамічно репрезентативними по відношенню до ландшафтної структури природоохоронної території в цілому.

Принцип буферності. Система природоохоронних заходів охоплює не тільки територію, що охороняється, але й безпосередньо прилеглі до її меж угіддя.

Принцип цілісності. Природоохоронні заходи визначаються як для природоохоронної території в цілому, так і для її окремих функціональних ділянок.

Початковим етапом перетворення потенційних природоохоронних територій у заповідні об'єкти є резервування, яке базується на необхідності вилучення з корінного перетворення природних територій, які відіграють важливу роль у збереженні біоти та забезпеченні екологічного балансу ландшафтів. З вищевикладеного випливає, що головними принципами резервування можуть бути:

– *першочерговості* – терміново визначаються найбільш вразливі екосистеми, ландшафти, окремі регіони чи навіть природно-географічні зони, де необхідне резервування у зв'язку із загрозою їх інтенсивної деградації та ліквідації екологічно конфліктних ситуацій;

– *масштабності* – охоплюється якомога більша площа природних територій за ступенем збереження їх екосистем, що є необхідним для забезпечення життєвості популяцій видів флори та фауни, фітоценозів та фауністичних комплексів;

– *перспективності* – визначається у кількісному й якісному відношеннях поетапність формування перспективної мережі зарезервованих земель;

– *спадкоємності* – формування перспективної мережі зарезервованих земель є територіальною основою для завершеної географічної мережі природно-заповідних територій.

До основних принципів і специфічних вимог перетворення потенційних природних територій у природоохоронні можна віднести:

– збалансованість природних ресурсів;

– необхідність обліку взаємного впливу компонентів навколишнього середовища;

– оптимальне співвідношення між інтенсивним та екстенсивним використанням території й природних ресурсів;

– створення системи природоохоронних територій, які спроможні підтримувати місцевий екологічний баланс.

Реалізація цих принципів можлива тільки за умови врахування усіх функціональних і структурних зв'язків потенціалу території як природоохоронного об'єкта.

Фактичним матеріалом для написання даної роботи були аналіз літературних джерел та власні комплексні дослідження об'єктів ПЗФ, які проведенні за останні роки, це дозволило оцінити їх

репрезентативність для наукового обґрунтування потенційних природоохоронних об'єктів Центрального Побужжя [3].

Сукупність наукових підходів і принципів аналізу природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем, яка слугує методологічною основою дослідження природоохоронних територій, визначає відповідну систему методів дослідження, до яких відносяться: історичний, описово-дослідницький, порівняльний, польовий, експериментальний, статистичний, графічний, картографічний, експедиційний [2; 4].

Історичний метод допоміг осмислити отримані факти, зіставити їх з раніше відомими результатами. Застосування цього методу дозволило перетворити дослідження з описового, в дослідження, що пояснює, як склалися і функціонують потенційні ландшафтні екосистеми.

В основу *описово-дослідницького методу* лягло спостереження за біотичними видами та ландшафтним різноманіттям, ознайомлення з особливостями фізико-географічного положення району дослідження.

Порівняльний метод дозволив виявити потенційні природоохоронні ландшафтні екосистеми у порівнянні з антропогенними ландшафтами.

Польовий метод дослідження дав можливість пов'язати теоретичні дослідження з практичними: на основі його даних розроблялися рекомендації та методики.

Експериментальний метод дозволив вивчити особливості організації заповідних об'єктів досліджуваних територій, взяти участь у природоохоронних акціях.

Статистичний метод дозволив шляхом обробки даних спостережень визначати залежність між компонентами природи, впливом населення та його господарської діяльності на довкілля.

Графічний метод (схеми, діаграми, картограми та ін.) дав змогу отримати синтезоване уявлення про досліджувану територію і водночас наочно показати її складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів на заданій території.

Картографічний метод дослідження дозволив вивчити закономірності просторового розміщення потенційних природоохоронних об'єктів шляхом складання і використання географічних карт.

Експедиційний метод досліджень застосовувався для вивчення і узагальнення об'єктів чи явищ довкілля безпосередньо у природі за допомогою їх обстежень.

Висновки

Таким чином, аналіз природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем можна представити у вигляді алгоритму методичних розробок щодо інвентаризації, аналізу та оцінки природоохоронних екосистем, адаптованих відповідно до мети дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горб Л.Н. Концепция и общие методические принципы создания охраняемых природных территорий в зависимости от эстетической ценности природных ландшафтов / Под ред. В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2000. – Вып. 18. – 56 с. (Серия : охрана дикой природы).

2. Горобчишин В.А. Методика оголошення заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ : навч. посібн. / Горобчишин В.А., Адулоєва О.С., Подобайло А.В. – К. : Геопринт, 2005. – 68 с.

3. Природоохоронний потенціал ландшафтних екосистем Центрального Побужжя : монографія / [С. В. Совгіра, Г. Є. Гончаренко, І. В. Красноштан, О. М. Задорожна]. – К. : Наук. світ, 2012. – 200 с.

4. Природно-заповідний фонд України : території та об'єкти загальнодержавного значення / Ситник К.М., Тимочко Т.В., Стеценко Є.І. та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2009. – 332 с.

Душечкіна Наталія Юріївна — канд. пед. наук, доцент кафедри хімії, екології та методики їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Nataliia Dushechkina — Cand. Ped. Sc. (Eng), Associate Professor of the Department of Chemistry, Ecology and Their Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, email: